

Bartosz JANCZAK*

Działalność kół naukowych prawników zorganizowanych przez polskich oficerów w niewoli niemieckiej w latach 1939–1945

Jednym z trwałych śladów obecności polskich oficerów w niewoli niemieckiej w czasie drugiej wojny światowej są pozostałości po prowadzonej przez nich w obozach jenieckich działalności naukowo-oświatowej. Była ona dopuszczalna przez międzynarodowe prawo jenieckie. Prowadzono ją, jak na obozowe możliwości, na szeroką skalę i w różnych dziedzinach nauki. Za tę działalność odpowiadali głównie oficerowie rezerwy, których w obozach oficerskich była większość. Przed powołaniem do wojska wykonywali różnego rodzaju zawody związane z posiadanym przez nich wyższym wykształceniem. Wśród nich było wielu prawników, sędziów, prokuratorów, adwokatów czy studentów prawa. Chęć wymiany poglądów, wiedzy, doświadczeń, zbudowania więzi spowodowała zorganizowanie się środowisk prawniczych, czego efektem było tworzenie niemal w każdym obozie oficerskim kół naukowych prawników. Uczestnictwo w nich pomagało oficerom również przetrwać trudy niewoli, głównie pokonać wszechogarniającą beczynność, a także odtworzyć namiastkę przedwojennego życia.

Organizacja niemieckich obozów jenieckich

Po zakończeniu kampanii polskiej 1939 r. do niewoli niemieckiej dostało się ok. 420 tys. polskich żołnierzy, a wśród nich było 17 tys. oficerów. Zostali oni umieszczeni w specjalnie przygotowanych obozach jenieckich¹. Niemcy rozpoczęli organizowanie systemu jenieckiego już na przełomie lat 1938/1939. Na początku 1939 r. zostały wydane dwa zarządzenia w sprawie organizacji obozów jenieckich: Instrukcja służbowa dla komendantów obozu jenieckiego oraz Instrukcja służbowa dotycząca zapotrzebowania przestrzennego budowy i urządzania obozów jenieckich². Na ich podstawie na obszarze przedwojennej Trze-

* Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, e-mail: b.janczak@cmjw.pl.

¹ D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998, s. 24.

² R. Kobylarz, K. Sznotala, *Wykaz niemieckich obozów jenieckich 1939–1945*, Opole 2010, s. 7, 13.

ciej Rzeszy (*Altreich*) oraz na terenach okupowanych obozy jenieckie podlegały Naczelnemu Dowództwu Sił Zbrojnych (*Oberkommando der Wehrmacht*), a na obszarach operacyjnych w strefie działań wojennych i obszarach do nich przylegających Naczelnemu Dowództwu Sił Lądowych (*Oberkommando des Heeres*)³.

Jeńcy wojenni rozmieszczani byli w różnego typu obozach, które różniły się od siebie charakterem, kategoriami przetrzymywanych w nich jeńców, podległością oraz rolą, jaką odgrywały w systemie. Sieć obozów jenieckich stworzona przez władze niemieckie miała uporządkowaną strukturę organizacyjną opartą na podstawie zarządzeń władz wojskowych. Na terenie Trzeciej Rzeszy w latach 1939–1945 funkcjonowało 21 okręgów wojskowych, w obrębie których organizowano obozy jenieckie.

Po wzięciu do niewoli jeńcy najpierw trafiali do obozów przejściowych: *Frontstammlager* (frontstalag) – lokowano je w pobliżu strefy frontowej lub *Durchgangslager* (dulag) – w tego typu obozach jeńcy byli rejestrowani, poddawani badaniom i odswawieniu oraz dzieleni na stopnie wojskowe. Dulagi często przekształcano w obozy stałe. Głównymi obozami stałymi dla jeńców wojennych były *Mannschaftsstammlager* (Stalag), w których przetrzymywano podoficerów i szeregowych (miały rozbudowaną sieć oddziałów roboczych zwanych komandami pracy), oraz *Offizierslager* (oflag), gdzie umieszczano oficerów i towarzyszących im ordynansów⁴. Każdy z obozów otrzymywał właściwe sobie oznaczenie, które składało się z: odpowiedniej cyfry rzymskiej okręgu wojskowego, na terenie którego funkcjonował, dużej litery alfabetu oznaczającej kolejność założenia obozu w danym okręgu oraz nazwę miejscowości, gdzie był położony. Obozom na terenach operacyjnych oraz obozom dla jeńców radzieckich nadawano przeważnie numerację arabską, składającą się zazwyczaj z trzech cyfr⁵.

W latach 1939–1945 istniały 63 oflagi i 110 stalagów. Polscy żołnierze początkowo znajdowali się w 39 oflagach i 73 stalagach⁶. W wyniku kolejnych przeniesień oficerów przetrzymywano ostatecznie w 12 oflagach, m.in. w: II C Woldenberg (Dobiegów), II D Gross Born (Borne Sulinowo), VI B Dössel, czy VII A Murnau. Jednak najwięcej polskich oficerów zostało umieszczonych w obozach na terenie II Okręgu Wojskowego Wehrmachtu, gdzie np. tylko w oflagach w Woldenbergu i Gross Born łącznie przebywało ponad 10 tys. oficerów⁷.

Polskie samorzady jenieckie w oflagach

Od pierwszych dni po przybyciu do oflagów polscy oficerowie zaczęli organizować życie jenieckie. Nadzór nad codziennym funkcjonowaniem osadzonych

³ D. Kisielewicz, *Niewola w cieniu Alp. Oflag VII A Murnau*, Opole 2015, s. 15.

⁴ R. Kobylarz, K. Sznotala, *op. cit.*, s. 14.

⁵ V. Rezler-Wasielewska, *Działalność naukowo-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*, Opole 2001, s. 26.

⁶ D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy...*, s. 31.

⁷ E. Nowak, *Jeńcy polscy w niewoli niemieckiej i radzieckiej w latach II wojny światowej. Podobieństwa i różnice*, „Lambinowski Rocznik Muzealny” 2005, t. 28, s. 41.

sprawował mąż zaufania oraz tworzony przez samych jeńców samorząd jeniecki. Forma struktury wewnętrznej danego samorządu zależała od polskich oficerów. Stosowane były dwa modele: pierwszy opierał się na strukturze wojskowej przedwojennego oddziału, gdzie wykorzystywano regulaminy służby wewnętrznej Wojska Polskiego (podział na bataliony, czyli w obozie wyznaczone bloki, oraz kompanie, czyli baraki), a drugi na strukturze organizacji cywilnych o charakterze demokratycznym⁸. Od samych jeńców zależało to, jaką strukturę organizacyjną przyjmą. Niemieckie władze obozowe oczywiście kontrolowały działalność samorządów, ale wewnętrzną strukturą organizacyjną niewiele się interesowały. Jak wspominał mjr Stanisław Mastalski z Oflagu II C Woldenberg: „Zasadniczo Niemcy nie wtrącali się do obsady stanowisk dowódców poszczególnych szczebli. Najstarszy Obozu orientował się, które nazwiska zbyt kłudyby oczy Niemców i uniemożliwiały pracę; takich kandydatów dla ogólnego dobra nie wysuwano. Zdarzało się jednak, że Niemcy nie pozwalali pełnić funkcji wybranym już oficerom”⁹.

Na czele samorządu jenieckiego stał Starszy Obozu (w Oflagu II C Woldenberg nazywany Najstarszym Obozu). Jeńcy określali go również mianem dowódcy, komendanta czy polskiego komendanta obozu. Starszym Obozu był oficer najstarszy wiekiem spośród najwyższych stopniem oficerów. Sytuacja, w której się znajdował, była niezwykle trudna. Jako przedstawiciel jeńców musiał być zaakceptowany przez władze obozu, a jego zadaniem było pośredniczenie pomiędzy jeńcami a komendanturą obozu. Przekazywał jeńcom niemieckie zarządzenia, a także dostarczał żądania oraz skargi od nich do władz obozowych. Stał na straży przestrzegania postanowień konwencji genewskiej, często także rozstrzygał spory. Starszemu Obozu podporządkowane były instytucje powołane przez jeńców. Reprezentował również ich interesy przed Międzynarodowym Komitetem Czerwonego Krzyża, którego delegaci wizytowali obozy jenieckie¹⁰. Poza tym akceptował i regulował działalność konspiracyjną w danym obozie, która była sprzeczna z postanowieniami międzynarodowego prawa dotyczącego jeńców oraz obozowymi regulaminami. Musiał umiejętnie balansować pomiędzy władzami obozowymi a jeńcami, tak aby jego działalność nie przyniosła tym drugim żadnej szkody. Dlatego na to stanowisko wybierany był oficer posiadający odpowiednie doświadczenie wojskowe, autorytet, szacunek, dokonania na polu walki, a ponadto musiał być zdecydowany i stanowczy. Nie było to łatwe. Podporucznik Waław Cywiński, jeniec Oflagu II C Woldenberg, tak charakteryzował odpowiednią osobę na tym stanowisko: „Najlepiej też pełnili swe funkcje nie ci, którzy chcieli kształtować życie obozowe na podstawie wydawanych przez siebie rozkazów, ale ci którzy zrozumieli odmienność i specyfikę sytuacji w obozie, ustalali formy organizacyjne życia obozowego, licząc się z inicjatywą i odczuwalnymi potrzebami wszystkich jeńców. Nie było to łatwe

⁸ D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy...*, s. 127.

⁹ S. Mastalski, *Polski samorząd jeniecki a niemieckie władze obozowe*, [w:] *Oflag II C Woldenberg. Wspomnienia jeńców*, red. E. Ginalska et al., Warszawa 1984, s. 28.

¹⁰ R. Kobylarz, K. Sznotala, *op. cit.*, s. 20.

i dlatego też niejednokrotnie stanowisko to obejmowało kolejno kilku najstarszych oficerów w obozie”¹¹.

Organizowanie obozowej działalności naukowej

Jak już wspomniano, polscy oficerowie chcieli stworzyć namiastkę przedwojennego życia. Mimo beznadziejnego położenia nie poddawali się przygnębieniu, zwątpieniu. Początkowo jeńcy samodzielnie, w małych grupach podejmowali różnego rodzaju legalne bądź nielegalne inicjatywy mające na celu zorganizowanie m.in. życia religijnego, sportowego, kulturalnego czy działalności konspiracyjnej. Tworzono nieformalne koła, organizowano zebrania, spotkania, odczyty, tajne szkolenia. Wówczas działania te miały charakter niesformalizowany i spontaniczny. Z biegiem czasu i w miarę rozrostu działalność jeniecka została ujęta w ramy organizacyjne. Nadzór nad nią sprawował samorząd jeniecki.

Podobnie było z działalnością naukowo-oświatową w oflagach. Wśród jeńców panowała chęć do zdobywania i pogłębiania wiedzy. W pierwszych miesiącach niewoli działalność ta prowadzona była oddolnie i przypadkowo. Z czasem jednak powstające kolejne koła i kursy zostały podporządkowane specjalnie tworzonemu komisjom kulturalno-oświatowym, które pełniły rolę koordynatorów działań o charakterze kulturalnym, oświatowym i naukowym. Powoływano do nich oficerów rezerwy, którzy przed wojną wykonywali zawody związane z oświatą i nauką i posiadali odpowiednie zdolności, dokonania oraz doświadczenie w tego typu pracy. Odpowiedzialni byli za określenie celów i zadań oraz podział wewnętrzny komisji. Komisje koordynowały pracę powoływanych i funkcjonujących kół i kursów, teatrów, chórów, zespołów artystycznych, propagowały kulturę fizyczną, organizowały odczyty naukowe i literackie. Autorom powstających publikacji naukowych i literackich pomagały przy ich wydawaniu. Instytucje te powoływały i odwoływały wykładowców, egzaminatorów, zatwierdzały programy nauczania, przydzielały lokale, organizowały biblioteki poprzez m.in. zakup i sprowadzanie książek. Dodatkowo spoczywało na nich kontrolowanie, czy zajęcia nie zawierają treści politycznych zakazanych przez władze obozowe. Za wszelkie naruszenie tego typu odpowiadał samorząd jeniecki, a przede wszystkim Starszy Obozu¹².

Dla przykładu w największym pod względem ilościowym obozie oficerskim, Oflagu II C Woldenberg, powołano Komisję Kulturalno-Oświatową (dalej: KKO), która dzieliła się na pięć wydziałów: kół fachowych i kursów, imprez artystycznych, sportu i wychowania fizycznego, oświaty żołnierskiej oraz wydział biblioteki. Do najważniejszych zadań KKO należały: udzielanie zgody na powstawanie różnego rodzaju stowarzyszeń, klubów, kół, sekcji oraz wyrażanie zgody na organizowanie przez nich różnorodnych przedsięwzięć oraz koordynowanie prac kół naukowych¹³. Zbliżony podział i zadania miały komisje w innych obozach.

¹¹ J. Olesik, *Oflag II C Woldenberg*, Warszawa 1988, s. 81.

¹² D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy...*, s. 176–177.

¹³ J. Olesik, *op. cit.*, s. 130–132.

Tworzenie kół naukowych prawników

Komisjom kulturalno-oświatowym podlegały tworzone przez jeńców z wykształceniem prawniczym koła naukowe prawników, które początkowo miały niesformalizowany charakter, ale wraz z przedłużającą się niewolą były odpowiednio organizowane. Jednym z zadań kół było integrowanie środowiska prawniczego poprzez możliwość spotykania się i rozmawiania o zagadnieniach prawnych w gronie zainteresowanych osób. Taką funkcję miało m.in. Koło Naukowe Prawników w Oflagu VI B Dössel, które powstało 2 maja 1942 r. i istniało do wyzwolenia obozu, tj. do 1 kwietnia 1945 r. Jego przewodniczącym był por. mgr Zygmunt Wasilewski, a sekretarzem i skarbnikiem ppor. mgr Tadeusz Laske. Koło składało się z czterech sekcji: prawa cywilnego, prawa karnego, prawa obowiązującego na terenie Generalnego Gubernatorstwa, a także sekcji polityczno-administracyjnej oraz ekonomicznej. Tworzyły je 124 osoby, w tym 75 członków czynnych, od których pobierana była opłata wpisowa. Należy dodać, że do koła należeli nie tylko przedwojenni sędziowie, prokuratorzy, notariusze, adwokaci, którzy byli doskonałymi znawcami prawa, ale również inni oficerowie zainteresowani prawem, mogący w czasie niewoli zgłębić swoją wiedzę dotyczącą różnych aspektów prawniczych.

Członkowie koła spotykali się, by wysłuchać referatów i odczytów przygotowanych przez kolegów. Tylko od maja do grudnia 1942 r. odbyło się aż 50 takich spotkań, m.in. na następujące tematy: stan moralny przestępcy, ustrój sądownictwa w Generalnym Gubernatorstwie, samorząd powiatowy w Polsce, ustrój polityczny w Niemczech, sądownictwo w Anglii, forma czynności prawnych w Polsce, egzekucja administracyjna i sądowa. Oprócz tego zorganizowano 52 godziny ćwiczeń oraz pięć godzin dyskusji, podczas których można było zadawać pytania i dzielić się własnymi doświadczeniami, i zapewne to spotkanie się z największą aprobatą uczestników, ponieważ codzienne ludzkie sytuacje najlepiej obrazują funkcjonowanie systemu prawniczego. Z dużą dozą pewności można stwierdzić, że Koło Naukowe Prawników w Oflagu VI B Dössel pracowało intensywnie, a oficerowie włożyli dużo pracy w organizację różnorodnych przedsięwzięć. Członkowie koła stworzyli ponadto specjalistyczną bibliotekę prawniczą, która w grudniu 1942 r. liczyła 105 woluminów. Cieszyła się ona dużym zainteresowaniem, bowiem przez pół roku jej funkcjonowania dokonano aż 276 wypożyczeń¹⁴. W Oflagu II E/K Neubrandenburg¹⁵ członkowie Koła Prawników Oficerskiego Obozu Polskich Jeńców w Niemczech II E/K rów-

¹⁴ Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: CMJW), Zbiór Józefa Kobyłańskiego, sygn. 38, Sprawozdanie Naukowego Koła Prawników w Dössel. Oflag VI B. Za czas od dnia 2 maja do 31 grudnia 1942 r., k. 1–4.

¹⁵ Rozkaz zorganizowania obozu niemieckie władze wojskowe wydały 23 września 1940 r. Początkowo przeznaczony był dla jeńców belgijskich. 8 kwietnia 1941 r. przeniesiono ich do Oflagu II A Prenzlau. Od końca marca 1941 r. do obozu przybywali polscy oficerowie. Podzielony był na dwie części: II E/B (*Baracken*) i II E/K (*Kaserne*). Polscy jeńcy przebywali w tej drugiej, w drewnianych barakach oraz położonych od nich w odległości 1 km betonowych garażach. W barakach umieszczeni byli starsi oficerowie, a w garażach zdrowi i bardziej odporni na trudne warunki życia. D. Kisielewicz, *Oficerowie polscy...*, s. 46, 132.

niez organizowali ogólnodostępne wykłady, które przybrały formę cyklu odczytów. Otwarcie nastąpiło 23 października 1943 r. w obecności zastępcy Starszego Obozu płk. Tadeusza Łękawskiego. W wygłoszonym wówczas przemówieniu przewodniczący koła ppor. mgr Stefan Popowski przedstawił zebranim założenia programowe. Jako pierwszy wykład pt. „O powołaniu prawnika” wygłosił por. mgr Edward Kulesza, który przedstawił szczytne cele zawodu. Kolejne spotkanie odbyło się 2 listopada i nosiło nazwę „Prawnik w służbie wymiaru sprawiedliwości”. Wygłoszono również cztery prelekcje nt. przedstawicieli sądownictwa wojskowego, przedstawicieli zawodu sędziowskiego, zawodu prokuratora i zawodu adwokata. Kolejny cykl odczytów odbył się 12 listopada pt. „Prawnik w służbie administracji”. Ostatnie spotkanie miało miejsce 18 listopada, poruszono na nim zagadnienia związane z prawem gospodarczym i ubezpieczeniami społecznymi. Odczyty cieszyły się ogromnym zainteresowaniem, czego dowodem była duża liczba chętnych do rozpoczęcia kursów prawniczych organizowanych w oflagu¹⁶.

Działalność edukacyjna kół

Koła naukowe prawników poza funkcją integrującą środowisko prawnicze spełniały przede wszystkim funkcje edukacyjne. Polscy oficerowie wykorzystywali okres niewoli na zdobycie wykształcenia i podniesienie własnych kwalifikacji. Wśród jeńców znaleźli się kandydaci i studenci prawa oraz osoby mające rozpocząć lub kontynuować aplikacje prawnicze, które musiały przerwać edukację z powodu wybuchu wojny. Ogromna chęć kontynuowania nauki spowodowała, że koła te organizowały kursy studiów prawniczych oraz kursy na aplikacje.

Jednym z pierwszych kół, jakie podjęło się edukacji prawniczej w warunkach obozowych, było Koło Naukowe Prawników w Oflagu II C Woldenberg, na czele którego stał ppor. mgr Alfons Sergot¹⁷. W tym celu 17 sierpnia 1940 r. odbyło

¹⁶ W obozie prowadzony był również referat porad prawnych dla jeńców, podzielony na komisje specjalne dla prawa karnego i cywilnego. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Obozy wojskowe, sygn. 213/22, Oflag II E Neubrandenburg, Sprawozdanie z działalności Koła Prawników Oficerskiego Obozu Polskich Jeńców Wojennych w Niemczech II E/K, za czas od 15 września 1943 r. do 17 kwietnia 1944 r., k. 4–5.

¹⁷ Alfons Sergot (ur. 6 sierpnia 1904 r. w Bydgoszczy, zm. 10 lipca 1983 r. w Wiedniu) – pochodził z bogatej rodziny chłopskiej, był synem Leona i Walerii z Dembickich. Pierwszą naukę pobierał w progimnazjum w Lubawie, następnie ukończył gimnazjum w Toruniu w 1922 r. Tytuł zawodowy magistra prawa zdobył w 1927 r. na Uniwersytecie Poznańskim. Po studiach pracował jako sędzia w Ostrowie Wlkp., Gdyni i Wejherowie, a następnie był adwokatem w Chojnicach i Grudziądzu. Zaangażował się również w działalność polityczną, jako działacz narodowy sprawował w 1934 r. funkcję prezesa Okręgowego Wydziału Młodych Stronnictwa Narodowego (SN) na Pomorzu. W czasie kampanii polskiej 1939 r. w stopniu podporucznika rezerwy służył w 16. Pomorskim Pułku Artylerii Lekkiej. 20 września pod Czerwińskiem dostał się do niewoli niemieckiej. Najpierw trafił do Oflagu XVIII A Lienz, a 30 maja 1940 r. został przeniesiony do Oflagu II C Woldenberg, w którym przebywał do 1945 r. Po wojnie brał czynny udział w konspiracji antykomunistycznej, ps. „Kawka”, był prezesem zarządu gdańskiego tajnego SN na Pomorzu. Od 1949 r. przebywał na emigracji w Wielkiej Brytanii, pracował w rozgłośni polskiej Radio Wolna Europa, później wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie był pracownikiem Biblioteki Kongresu w Wa-

się walne zgromadzenie Koła Prawników, podczas którego podjęto szereg decyzji. Najważniejszą z nich było określenie znaczenia i rangi prowadzonych przez koło zajęć. W uchwale zapisano: „1) Zarząd Koła, wykładowcy i członkowie komisji, nazywanych egzaminacyjne, nie mają uprawnień w zakresie prowadzenia regularnych studiów wyższych w formie wykładu uniwersyteckiego i przeprowadzenia egzaminów uniwersyteckich *sensu stricto* – i uprawnień tych sobie nie usurpują. [...] 3) pojęcia «wykład» i «egzamin» nie oznaczają więc i nie mogą oznaczać wykładu uniwersyteckiego i egzaminu uniwersyteckiego *sensu stricto* tj. dającego uprawnienia publiczno-prawne według polskiego ustawodawstwa, lecz użyte są w znaczeniu potocznym tj. oznaczają – systematyczny cykl referatów względnie prelekcji z danej dziedziny w miarę możliwości najlepszy, na jaki przebywających w Obozie prawników jest stać, – i repetycję – sprawdzenie wiadomości, które według najlepszej wiedzy sprawdzających (komisji) studiujący w normalnych warunkach powinien był posiadać w zakresie studium uniwersyteckiego”¹⁸.

Zapisy tej uchwały oznaczały, że kursy, zajęcia, egzaminy prowadzone przez koło nie miały rangi uniwersyteckiej, a osoby biorące w nich udział musiały mieć świadomość, że dopiero po wojnie miało się okazać, czy zostaną one zaliczone na poczet studiów prawniczych. Polscy oficerowie zdawali sobie sprawę, że nie są w stanie w warunkach obozowych prowadzić zajęć na odpowiednim poziomie, ale jedynie na tyle, na ile pozwalały im warunki.

Na tym samym zebraniu postanowiono ponadto prowadzić Księgę Protokołów Egzaminacyjnych (w trzech egzemplarzach), a w niej umieszczać spisy rozpraw i podręczników prawniczych dostępnych dla wykładowców i słuchaczy obozu. Podobne księgi prowadzone były w innych oflagach. Po zakończeniu niewoli były one dowodem uczestnictwa w prowadzonych kursach prawniczych. Oprócz tego zdecydowano, że na żądanie petentów na podstawie protokołów egzaminacyjnych miały być wydawane zaświadczenia o zdanych egzaminach. W innych obozach słuchacze kursów również sami występowali z wnioskiem o wydanie tego typu dokumentu.

Podjęto też decyzję o utworzeniu Sekcji Aplikantów. Jej celem było przygotowanie młodych prawników do pracy zawodowej poprzez fachowe pogłębianie wiedzy ze znajomości prawa. Organizowano wykłady, odczyty oraz egzaminy w zakresie wymaganym do przystąpienia do egzaminów sędziowskich i adwokackich. Kierownikiem sekcji w obozie woldenberskim mianowano ppor. mgr. Mariana Restorffa¹⁹. Tworzenie tego typu sekcji było dużym osiągnięciem obozowych kół prawników. Zajęcia nie ograniczały się tylko do prowadzenia wykładu

szynngtonie. Od 1965 r. był profesorem prawa i dyrektorem biblioteki szkoły prawa Katolickiego Uniwersytetu w Ponce (Puerto Rico). Po przejściu na emeryturę zamieszkał w Wiedniu. Jego prochy złożono w grobie rodzinnym na parafialnym cmentarzu w Lubawie. CMJW, Wehrmachttauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene (dalej: WAST), sygn. 5630; J. Szews, *Słownik biograficzny Ziemi Lubawskiej 1244–2000*, Lubawa 2000, s. 178.

¹⁸ CMJW, Materiały i Dokumenty (dalej: MiD). II Okręg Wojskowy (dalej: OW), sygn. 81, Egzaminy o charakterze akademickim. Prawo.

¹⁹ *Ibidem*, Odpisy zaświadczeń z egzaminów aplikanckich.

dów i ćwiczeń, ale prowadzący musieli również przygotowywać kazusy do rozwiązywania przez aplikantów, które miały spełniać wymagania zgodnie z normami panującymi w normalnej zawodowej pracy.

W innym obozie jenieckim dla polskich oficerów, Oflagu II D Gross Born, Koło Prawników Oficerskiego Obozu Jeńców Wojennych II D w Gross Born także zorganizowano kurs z zakresu aplikacji sądowej oraz adwokackiej. W skład jego kierownictwa wchodził m.in. mjr Witold Januszkowski²⁰. Kurs trwał rok, od jesieni 1943 r. do 15 sierpnia 1944 r. Program obejmował sześć godzin praktycznych i 18 teoretycznych tygodniowo. Słuchacze brali udział w wykładach²¹ oraz seminariach. Na tych ostatnich sporządzali pozwy, wyroki z uzasadnieniami, postanowienia, apelacje, zażalenia, oraz przeprowadzane były rozprawy sądowe. Na kurs zapisało się 52 jeńców, w lutym 1944 r. dołączyło jeszcze 17²². Wszyscy słuchacze podczas jego trwania przydzieleni byli do sędziów, prokuratorów i adwokatów w charakterze aplikantów. Musieli również zdawać kolokwia. Kurs ukończyło 41 uczestników, którzy przystąpili do końcowych egzaminów z prawa cywilnego, karnego, administracyjnego oraz ustawy konstytucyjnej, ustawy o stanie wyjątkowym, o ustroju adwokatury, sądów powszechnych. W celu przeprowadzenia repetycji powoływano specjalne komisje egzaminacyjne: sędziowską i adwokacką – na czele tej ostatniej stał kpt. Michał Lorkiewicz²³. Egzaminy rozpoczęły się 1 września, a ostatnich czterech słuchaczy egzaminowano 29 września. Po pozytywnym zdaniu wszystkich repetycji polscy oficerowie otrzymywali stosowne zaświadczenia potwierdzające ukończenie z pozytywnym wynikiem kursu aplikacyjnego, sędziowskiego lub adwokac-

²⁰ Mjr Witold Januszkowski (ur. 31 stycznia 1891 r. w Juchnowie, zm. 5 kwietnia 1970 r. w Toruniu) – syn Mikołaja. W latach 1917–1918 walczył w I Korpusie Polskim gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego. W wojnie polsko-bolszewickiej służył w Sądzie Polowym 2. Armii. Po zakończeniu wojny pełnił szereg funkcji sądowniczych (m.in. w Wilnie, Brześciu, Pińsku). W kampanii polskiej 1939 r. szef Sądu Polowego nr 72. W niewoli niemieckiej najpierw w Stalagu XXI A Schildberg, następnie w oflagach: XII A Hadamar i II D Gross Born. Wrócił do kraju w 1947 r. Był adwokatem w Pasłęku. ACMJW, WAsT, sygn. 5096, 5562, 5609.

²¹ Podczas kursu prowadzono wykłady z następujących przedmiotów: kodeks karny; kodeks postępowania karnego; kodeks postępowania cywilnego; kodeks zobowiązań; kodeks handlowy; prawo upadłościowe; prawo wekslowe i czekowe; prawo rodzinne porosyjskie, poaustriackie, polskie; prawo spadkowe porosyjskie, poaustriackie, polskie; prawo rzeczowe porosyjskie, poaustriackie, polskie; prawo administracyjne.

²² W lutym 1944 r. do Oflagu II D Gross Born przeniesiono polskich oficerów ze zlikwidowanego Oflagu II E Neubrandenburg.

²³ Kpt. Michał Lorkiewicz (ur. 3 września 1897 r. w Bulakowie, zm. 9 stycznia 1992 r. w Poznaniu) – syn Franciszka. W czasie pierwszej wojny światowej walczył w armii niemieckiej. Na wieść o wybuchu powstania wielkopolskiego zdezerterował i udał się do Wieloski koło Krotoszyń. 29 stycznia 1919 r. zgłosił się jako ochotnik do formującego się w Koźminie batalionu powstańczego pod dowództwem J. Modlibowskiego, obejmując dowództwo I kompanii. Walczył głównie na froncie rawickim. W okresie dwudziestolecia międzywojennego prawnik, był sędzią Sądu Okręgowego w Poznaniu, a następnie adwokatem w Poznaniu. Należał do poznańskiej Rady Adwokackiej. W czasie kampanii polskiej 1939 r. kapitan rezerwy 7. Batalionu Saperów. W niewoli niemieckiej przebywał najpierw w Stalagu XI A Altengrabow, a następnie w oflagach: XI A Osterode, Oflagu II A Prenzlau, II B Arnswalde, II D Gross Born. Po wojnie powrócił do Poznania, gdzie dalej pracował jako adwokat. CMJW, WAsT, sygn. 4961, 5441, 5449.

kiego²⁴. Natomiast w Oflagu II C Woldenberg przed przystąpieniem do egzaminu sędziowskiego należało jeszcze wcześniej zdać egzaminy. Dla przykładu 20 sierpnia 1941 r. jeden z uczestników kursu, który odbywał się w terminie od 15 września 1940 r. do 15 sierpnia 1941 r. pod przewodnictwem ppor. mgr. Alfreda Dreszera (przed wojną prokurator w Sądzie Okręgowym w Warszawie), ppor. mgr. Maksymilian Baranowski zdawał egzamin z prawa karnego. Komisja egzaminacyjna składała się z czterech członków: wspomnianego ppor. mgr. Dreszera, ppor. mgr. Stanisława Rudnickiego, ppor. mgr. M. Restorffa oraz ppor. mgr. Wandalina Puciato. Egzamin zakończył się wynikiem dobrym²⁵.

O udziale w kursach na aplikację jeńcy pisali w listach do swoich bliskich. W jednym z nich por. mgr. Mieczysław Turyna z Oflagu II D Gross Born, w dniu 12 grudnia 1944 r. napisał do Haliny Turynowej: „Ukochana moja Halusiu! Fakt, że nawet Tobie nic nie wspomniałem o aplikacji adwokackiej dowodzi najmocniej jej nieistotnego znaczenia wobec tego wszystkiego co nie jest dziś bezpośrednio związane z Tobą. [...] Halusiu nie łatwo zdobyć się na aplikację w moich warunkach i to obok tak absorbującego zajęcia jak kierownictwo biblioteką, która nie da się nawet porównać ze znaną Ci biblioteką prawników ani ilościowo ani odnośnie administracji czy techniki pracy”²⁶.

Inna formą działalności edukacyjnej kół naukowych prawników było prowadzenie zajęć dla studentów prawa, którzy w wyniku wybuchu wojny musieli przerwać studia. By móc kontynuować naukę, np. w Oflagu II C Woldenberg na wspomnianym posiedzeniu z 17 września 1940 r. powołano do życia sekcję prawników nieukończonych (studentów), a jej członkowie brali udział w organizowanych wykładach, odczytach, seminariach i egzaminach obejmujących programy uniwersyteckie. Opiekę nad sekcją powierzono ppor. mgr. Kazimierzowi Lewińskiemu²⁷. Wykłady prowadzili sami jeńcy wojenni, którzy przed wybuchem wojny wykonywali zawody prawnicze. Jednym z nich był wspomniany ppor. mgr. Puciato, który prowadził wykłady nt. „Procedura cywilna w zakresie IV roku studiów uniwersyteckich (egzekucja – ogólne zasady)”. Zajęcia odbywały się 1–2 razy tygodniowo, zależnie od możliwości, w okresie od 1 września 1940 r. do 31 sierpnia 1941 r. Łącznie podporucznik przeprowadził ok. 60 godzin wykładów²⁸. W tym samym czasie inny wykładowca, ppor. mgr. Stanisław Rudnicki, prowadził wykłady z procedury karnej w łącznej liczbie 48 godzin. Egzamin z tego przedmiotu odbył się 19 października 1941 r.²⁹ Podczas tego typu egzaminów członkowie komisji egzaminacyjnych zadawali zdającemu średnio od 30 do 50 pytań³⁰.

²⁴ AAN, Obozy wojskowe, sygn. 213/11, Sprawozdanie z kursu z zakresu aplikacji sądowej i adwokackiej, k. 1–7.

²⁵ CMJW, MiD. II OW, sygn. 81, Odpisy zaświadczeń z egzaminów aplikanckich.

²⁶ Archiwum Prywatne Dariusza Czerniawskiego, List por. mgr. Mieczysława Turyny do Haliny Turynowej z 12 grudnia 1944 r.

²⁷ CMJW, MiD. II OW, sygn. 81, Egzaminy o charakterze akademickim. Prawo.

²⁸ *Ibidem*, Protokoły wykładów o charakterze akademickim. Prawo.

²⁹ *Ibidem*, Egzaminy o charakterze akademickim. Prawo.

³⁰ *Ibidem*, Protokoły egzaminacyjne o charakterze akademickim. Prawo – II zeszyt.

W Oflagu II D Gross Born również zorganizowano kursy dla studentów prawa, którzy musieli przerwać swoją edukację. Kurs dla II roku rozpoczął się jesienią 1943 r. i zakończył się 3 listopada 1944 r. Obejmował 235 godzin wykładowych, z czego: ekonomia – 104 godziny, prawo państwowe – 60 godzin, prawo kościelne – 46 godzin, prawo międzynarodowe – 25 godzin. Kurs ukończyło 38 słuchaczy, którzy później przystępowali do kolokwiów z wykładanych przedmiotów³¹. 13 listopada 1944 r. uruchomiono kurs III roku prawa. Uczestniczyło w nim 108 słuchaczy, z czego 65 było zwyczajnych, a 43 nadzwyczajnych. Ci pierwsi to byli jeńcy, którzy ukończyli pierwsze dwa lata studiów uniwersyteckich lub przeszli program I i II kursu w obozie jenieckim. Tylko oni mogli być dopuszczeni do zdawania kolokwiów. Natomiast nadzwyczajni to ci, którzy nie spełniali powyższych wymagań. Program ściśle opierał się na programie studiów III roku prawa obowiązującym na przedwojennych uniwersytetach. Obejmował 220 godzin wykładów: prawo karne materialne i formalne – 56 godzin, prawo administracyjne – 56 godzin, skarbowość – 42 godziny, filozofia prawa – 28 godzin, prawo cywilne – 28 godzin, statystyka – 10. Dodatkowo organizowano seminaria, ćwiczenia, a wiedzę sprawdzały prace pisemne oraz kolokwia okresowe i końcowe. Kierownikiem był ppor. mgr Feliks Deckert, który sporządził regulamin kursu, a program nauczania opracowała specjalnie powołana Rada Naukowa. Kurs ten nie został zakończony, ponieważ w styczniu 1945 r. obóz został ewakuowany w głąb Niemiec³².

Wśród polskich jeńców wojennych były osoby, które chciały rozpocząć studia prawnicze, aby w niewoli podnieść własne kwalifikacje. W 1943 r. w Oflagu II C Woldenberg sprawa uruchomienia studiów z prawa była rozpatrywana na posiedzeniu Zarządu Koła Prawników. Wniosek przedstawił Zarząd Bratniej Pomocy – Zrzeszenia Studentów Polskich Szkół Akademickich w Oflagu II C. Po jego rozważeniu członkowie koła prawników stwierdzili, że nie mogą rozpocząć studiów prawniczych, ponieważ w obozie nie było żadnego profesora ani docenta wydziału prawnego którejkolwiek z polskich uczelni wyższych. Jednak zarząd postanowił pomóc tym jeńcom, którzy chcieli studiować prawo, i utworzył Studium Prawa. Jego program obejmował wykłady z przedmiotów przewidzianych na I rok studiów prawniczych. Zajęcia z historii ustroju dawnej Polski prowadził ppor. dr Karol Górski, który przed wybuchem wojny wykładał historię średniowiecza na Uniwersytecie Poznańskim, natomiast wykłady z takich przedmiotów jak: prawo rzymskie, teoria prawa, dawne prawo sądowe i historii prawa na zachodzie Europy prowadzili prawnicy przebywający w obozie, którzy interesowali się tymi dziedzinami. Jedynym warunkiem przyjęcia do studium było posiadanie oceny pozytywnej z języka łacińskiego na świadectwie dojrzałości. Kandydaci zgłaszali się do 30 września 1943 r., a zajęcia odbywały się od 1 października 1943 r. do lata 1944 r. Po zakończeniu rocznego kursu przeprowadzono egzaminy komisyjne. Zarząd zastrzegł również,

³¹ AAN, Obozy wojskowe, sygn. 213/10, Oflag II D Gross Born, Sprawozdanie Kierownika Kursu II roku prawa, k. 10.

³² *Ibidem*, Sprawozdanie z Kursu III roku prawa przy Kole Prawników w Oficerskim Obozie Polskich Jeńców Wojennych II D Gross Born (Niemcy), k. 13–14.

że prowadzone wykłady i egzaminy nie mają takiego samego znaczenia jak te prowadzone w normalnych warunkach na uczelniach akademickich i nie dają uprawnień publiczno-prawnych według polskiego ustawodawstwa. Dopiero po zakończeniu wojny miało się okazać, czy wytworzone przez studium protokoły wykładów i egzaminów będą uznawane przez władze uczelniane i zaliczane na poczet studiów³³.

Podobny charakter miał rozpoczęty w Oflagu II E Neubrandenburg, a następnie kontynuowany w Oflagu II D Gross Born kurs I roku prawa. Zajęcia rozpoczęły się 12 listopada 1943 r., a zakończyły się 30 sierpnia 1944 r. Ogółem odbyło się 246 godzin wykładów, z czego teoria prawa objęła 49 godzin, prawo rzymskie – 86 godzin, historia ustroju – 60 godzin, dawne polskie prawo sądowe – 30 godzin, historia prawa na zachodzie Europy – 9 godzin, socjologia – 12 godzin. Ponadto prowadzony był lektorat z języka łacińskiego. Warunkiem dopuszczenia do zdawania kolokwiów z wymienionych przedmiotów, kursanci musieli uczestniczyć w przynajmniej 60% zajęć. Do 20 grudnia kolokwia zdało 44 słuchaczy na 97 wszystkich uczestników³⁴.

Pomoce naukowe dla kursantów

Kursanci otrzymywali materiały piśmienne głównie od Związku Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej (*Young Men's Christian Association*, dalej: YMCA) – międzynarodowej organizacji humanitarnej. W Oflagu II E Neubrandenburg od września 1943 r. do kwietnia 1944 r. do dyspozycji słuchaczy kursów było 1525 arkuszy papieru kancelaryjnego (1000 arkuszy dostarczyła YMCA), z czego 770 arkuszy otrzymali oficerowie uczęszczający na kurs I roku prawa. Dodatkowo jeńcy otrzymali zeszyty szwedzkie podwójne, zeszyty krajowe pojedyncze, ołówki czarne, ołówki kopiowe, gumki ołówkowe, a także bloki zawierające po 250 półarkuszy papieru i bloczki małe notatnikowe³⁵. Najwięcej wspomnianych materiałów piśmiennych otrzymali słuchacze kursu I roku prawa i z założenia otrzymane przedmioty miały im służyć przez cały okres edukacji w obozie.

W przygotowaniach do wykładów i egzaminów uczestnikom kursów prawnych pomagały obozowe biblioteki, które jak na warunki panujące w oflagach były dość dobrze wyposażone. Pierwsze powstawały już pod koniec 1939 r. i miały postać niewielkich księgozbiorów, a książki pochodziły głównie od samych jeńców, ale pod koniec wojny często liczyły nawet po kilkadziesiąt tysięcy woluminów³⁶. W Oflagu II C Woldenberg początkowo powstały biblioteczki indywidualne, barakowe, batalionowe, a następnie utworzono jedną dużą

³³ ACMJW, MiD. II OW, sygn. 81, Protokoły egzaminacyjne o charakterze akademickim. Prawo – III zeszyt.

³⁴ AAN, Obozy wojskowe, sygn. 213/10, Sprawozdanie z kursu I roku prawa 1943/44 w Gross Born, Niemcy, k. 4–9.

³⁵ *Ibidem*, sygn. 213/22, Sprawozdanie z działalności Koła Prawników Oficerskiego Obozu Polskich Jeńców Wojennych w Niemczech II E/K, za czas od 15 września 1943 r. do 17 kwietnia 1944 r., k. 6–7.

³⁶ V. Rezler-Wasielewska, *op. cit.*, s. 147–148.

ogólnoobozową. Biblioteka była dość dobrze wyposażona w publikacje prawnicze. W sierpniu 1940 r. oficerowie kształcący się na kursach prawniczych mieli do dyspozycji 79 specjalistycznych pozycji, m.in.: Oswalda Balzera pt. *Przewód sądowy polski* wydaną we Lwowie w 1935 r., Zygmunta Cybichowskiego pt. *Prawo międzynarodowe* (Warszawa 1932), książki Henryka Konica dotyczące prawa małżeńskiego i prawa rzeczowego wydane w Warszawie w 1927 r., Gustawa Radbrucha *Wstęp do prawoznawstwa* (Warszawa 1924), *Zarys filozofii prawa* (Warszawa–Kraków 1938) czy publikację Fryderyka Zolla o prawie cywilnym wydaną w Krakowie w 1933 r. Ponadto w obozowej bibliotece były kodeksy m.in. prawa cywilnego, karnego, handlowego oraz postępowania cywilnego i karnego. Znajdowały się również skrypty z podręczników potrzebnych szczególnie jeńcom rozpoczynającym naukę prawa w obozie, m.in. Stanisława Estreichera *Rozwój ustroju państw na zachodzie Europy* (Kraków 1930) czy Ignacego Koschembahra-Łyskowskiego *Prawo rzymskie* (Warszawa 1931)³⁷. W Oflagu II D Gross Born słuchacze kursów mieli również do dyspozycji bibliotekę dobrze zaopatrzoną w bogatą literaturę prawniczą. Z prawa karnego przygotowywali się m.in. z prac prof. Stefana Glasera *Polskie prawo karne w zarysie* (Kraków 1933) czy prof. Edmunda Krzymuskiego *System prawa karnego. Część ogólna* (Kraków 1921), a z prawa administracyjnego z pozycji prof. Władysława L. Jaworskiego *Nauka prawa administracyjnego. Zagadnienia ogólne* (Warszawa 1924) czy pracy *Ustawodawstwo administracyjne* wydanej w 1929 r. we Lwowie³⁸.

Słuchacze kursów prawniczych nie ograniczali się jedynie do uczestniczenia w wykładach, ćwiczeniach, seminariach, ale również wykazywali się na innych polach. Uczestnicy kursów w Oflagu II E Neubrandenburg w 1943 r. wykonali wystawę o aktywności funkcjonującego w obozie koła naukowego prawników. Wchodziła ona w skład całościowej ekspozycji, prezentowanej od 28 do 30 listopada 1943 r., poświęconej działalności kulturalno-oświatowej w oflagu. Pracę nad wystawą prawnicy rozpoczęli już w kwietniu 1943 r. Powołano specjalny Komitet Organizacyjny, na czele którego stał ppor. mgr S. Popowski. Stoisko koła zaprojektował ppor. Jan Wołczyński, a wykonali je ppor. mgr Jerzy Malcharek przy pomocy słuchaczy kursu: ppor. Jana Skupienia i ppor. Franciszka Dudzica. Stoisko składało się z trzymetrowego stołu, nad którym wisiała tablica z napisem „Koło Prawników”, a pod nim łacińska sentencja: „Ius est ars boni et aequi”, oraz z ośmiu kolorowych plansz przedstawiających schematycznie i poglądowo cele i zadania koła oraz wyniki jego prac autorstwa ppor. Czesława Postka. Jeńcy przygotowali także dziesięć karnetów ozdobnych na papierze kancelaryjnym, który były uzupełnieniem plansz ściennych. Zawierały sprawozdanie z aktywności koła za rok 1942/1943 z informacjami objaśniającymi cele i zadania, wiadomości o działalności kursów prawniczych oraz wykazy prezentowanych referatów. Zwiedzający wystawę mogli się również za-

³⁷ CMJW, MiD. II OW, sygn. 81, Egzamin o charakterze akademickim. Prawo.

³⁸ AAN, Obozy wojskowe, sygn. 213/10, Oflag II D Gross Born, Materiał do nauki i kolokwium, k. 19.

poznać ze wzorami pism procesowych. Ponadto na stole wyłożono najcenniejsze egzemplarze książek z biblioteki koła³⁹.

Podsumowanie

W niemieckich obozach jenieckich polskim oficerom udało się, mimo trudnych warunków bytowych, zorganizować i prowadzić działalność naukowo-oświatową mającą na celu m.in. zdobywanie wiedzy i podnoszenie kwalifikacji. Możliwe to było poprzez funkcjonowanie kół naukowych skupiających ludzi z różnych dziedzin nauki. Również środowiska prawnicze powoływały w oflagach koła naukowe prawników. Początkowo ich działalność skupiała się na organizowaniu odczytów, wykładów na różne tematy prawnicze, gdzie uczestnicy mogli wysłuchać wystąpień przygotowanych przez członków kół. Z biegiem czasu, kiedy niewola się przedłużała oraz w związku z chęcią kształcenia się polskich oficerów w dziedzinach prawnych, powoływano kursy prawnicze dla studentów oraz aplikantów prawa. Ich programy opierały się na programach uniwersyteckich, słuchacze uczestniczyli w wykładach, a po ich zakończeniu podchodzili do egzaminów. Trudno jest dziś ustalić liczbę słuchaczy takich kursów, ale szacuje się, że było ich ok. 700. Kursy te prowadzone były praktycznie do końca niewoli, czyli do 1945 r. Po zakończeniu drugiej wojny światowej absolwenci tych obozowych kursów prawniczych podejmowali naukę na państwowych uniwersytetach, gdzie zazwyczaj zaświadczenia o udziale w kursach były uznawane. Zatem działalność ta miała duże znaczenie praktyczne. Wpływała także na powojenne wybory zawodowe jeńców.

Bibliografia

Materiały źródłowe:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Obozy wojskowe.
Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Materiały i Dokumenty.
Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Zbiór Józefa Kobylańskiego.
Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene.

Opracowania:

Kisielewicz D., *Niewola w cieniu Alp. Oflag VII A Murnau*, Opole 2015.
Kisielewicz D., *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998.
Kobylarz R., Sznotala K., *Wykaz niemieckich obozów jenieckich 1939–1945*, Opole 2010.
Oflag II C Woldenberg. Wspomnienia jeńców, red. E. Ginalski *et al.*, Warszawa 1984.
Olesik J., *Oflag II C Woldenberg*, Warszawa 1988.
Nowak E., *Jeńcy polscy w niewoli niemieckiej i radzieckiej w latach II wojny światowej. Podobieństwa i różnice*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 2005, t. 28.
Rezler-Wasielewska V., *Działalność naukowo-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*, Opole 2001.
Szews J., *Słownik biograficzny Ziemi Lubawskiej 1244–2000*, Lubawa 2000.

³⁹ *Ibidem*, sygn. 213/22, Sprawozdanie z działalności Koła Prawników Oficerskiego Obozu Polskich Jeńców Wojennych w Niemczech II E/K, za czas od 15 września 1943 r. do 17 kwietnia 1944 r., k. 7–9.

THE ACTIVITY OF SCIENTIFIC CIRCLES OF LAWYERS
ORGANIZED BY THE POLISH OFFICERS IN GERMAN CAPTIVITY IN 1939–1945

Abstract: The article deals with the activity of scientific circles of lawyers organized by the Polish officers in German POW camps during the Second World War. Scientific circles of lawyers existed in virtually every camp, comprising reserve officers, who before the war had performed all kinds of legal professions. Initially, they did not have a formalized character, but over time their activity grew to a considerable dimension, as far as the camp conditions allowed. The aim was to integrate the POWs' legal community through organizing lectures, readings, which raised all sorts of legal issues. However, the most important task was to conduct educational activities. Law courses were launched for apprentices, law students, who had to stop studying law because of the war, and for people who wanted to start studying law. At the end of each annual course, students passed examinations. The camp library, equipped with appropriate literature on law and legal matters, served as an invaluable source of specialist knowledge in those conditions. After leaving the captivity, many of the participants of the camp courses began working in the legal profession.

Keywords: POW CAMPS, GERMAN CAPTIVITY, POLISH OFFICERS, ACADEMIC CIRCLE OF LAWYERS